

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОГНІТИВНИХ СТИЛІВ ОСОБИСТОСТІ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MANIFESTATION OF COGNITIVE PERSONALITY STYLES

Стаття репрезентує результати, отримані після того, як були проаналізовані теоретичні передумови вивчення, посередництвом яких психологічних особливостей проявляються когнітивні стилі особистості. Встановлено, звідки походить термін «стиль», здійснено аналіз теоретичних підходів до формулювання терміну «когнітивний стиль». Так, акцентується, що для нинішньої психологічної науки у вигляді когнітивних стилів особистості виступає інтегральна система особистості в розвитку, система, яка передбачає інструментальний порядок (користування способами й засобами щоб здобути будь-яку мету). В цьому зашифрована специфіка шляхів, завдяки яким одержується, переробляється та відтворюється інформація, способів, за допомогою яких здійснюється контроль, та особливості, якими володіє інтелектуальна діяльність, інтелектуальна активність у формах, притаманних вищому порядку у порівнянні з особливостями, якими характеризуються пізнавальні процеси, що зазвичай описуються. Попри те, що теоретичні розробки існують у значній кількості, відсутня стала визначена система поглядів на те, як трактувати когнітивний стиль особистості, суперечливі окремі положення в чинних підходах до згаданої проблематики, з чого випливає необхідність узагальнити й систематизувати численні факти, зібрані психологією, педагогікою, соціологією. Сучасним дослідженням когнітивних стилів притаманний загалом особистісно-орієнтований підхід, адже нинішнє суспільство характеризується тим, що відбувається суттєве зростання ролі людини, котра сама організовує своє життя, стає вагомим досвід іма затребуваною її креативність. В цілому проявам когнітивних стилів притаманні ознаки складних і багатогранних явищ, де консолідовані різноманітні психологічні й фізичні особливості, якими володіє особистість і котрі впливають на процес, під час якого в підлітків формуються способи й методи, за допомогою яких сприймається та обробляється інформація, процеси, під час яких ухвалюються рішення, вирішуються проблеми, пізнається світ. Крім того, завдяки психологічним особливостям, зокрема егоцентризму, абстрактному мисленню, метапізнанню, імпульсивності, схильності ризикувати й формувати ідентичність, в особистості можуть проявлятися когнітивні стилі в цей період розвитку. Сучасним дослідженням когнітивних стилів притаманний загалом особистісно-орієнтований підхід, адже нинішнє суспільство характеризується тим, що відбувається суттєве зростання ролі людини, котра сама організовує своє життя, стає вагомим досвід іма затребуваною її креативність. В цілому проявам когнітивних стилів притаманні ознаки складних і багатогранних явищ, де консолідовані різноманітні психологічні й фізичні особливості, якими володіє особистість і котрі впливають

на процес, під час якого в підлітків формуються способи й методи, за допомогою яких сприймається та обробляється інформація, процеси, під час яких ухвалюються рішення, вирішуються проблеми, пізнається світ.
Ключові слова: психологічні особливості, стиль, когнітивний стиль, особистість, професійна діяльність.

The article presents the results of the analysis of the theoretical prerequisites for the study of the psychological features of the manifestation of cognitive personality. The origin of the concept of "style" is determined, theoretical approaches to the definition of the concept of "cognitive style" are analyzed. In particular, it is noted that in modern psychology, cognitive styles of a person are considered as an integral system of a developing personality, a system of instrumental order (use of methods and means to achieve any goal). Behind this lies the originality of methods of obtaining, processing and reproduction of information, methods of control, as well as features of intellectual activity, forms of intellectual activity as a higher order than the traditionally described features of cognitive processes. Despite the large number of theoretical developments, there is a lack of a stable, defined system of views on understanding the cognitive style of an individual, the contradiction of individual provisions in the existing approaches to this problem, which determines the need for generalization and systematization of numerous facts accumulated in psychology, pedagogy, sociology. Modern studies of cognitive styles are mostly characterized by a person-oriented approach, since in modern society the role of a person as an organizer of his own life is significantly increasing, the price of experience and the demand for his creativity are increasing. In general, the manifestations of cognitive styles are complex and multifaceted phenomena that include the consolidation of various psychological and physical characteristics of the individual, which have an impact on the formation of adolescents' ways and methods of information perception, its processing, decision-making processes, problem solving, cognition. Also, psychological features such as egocentrism, abstract thinking, metacognition, impulsivity, risk-taking and identity formation can contribute to the manifestation of cognitive styles in an individual at this stage of development.

Modern studies of cognitive styles are mostly characterized by a person-oriented approach, since in modern society the role of a person as an organizer of his own life is significantly increasing, the price of experience and the demand for his creativity are increasing. In general, manifestations of cognitive styles are complex and multifaceted phenomena that include the consolidation of various psychological and physical characteristics of the individual, which have an impact on the formation of adolescents' ways and methods of information perception, its processing, decision-making processes, problem solving, and cognition.

Key words: psychological features, style, cognitive style, personality, professional activity.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.59>

Біла І. М.

д.психол.н., професор,
професор кафедри психології,
філософії та суспільних наук
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського

Копилова С. В.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології, філософії
та суспільних наук
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського

Досліджувати психологічні особливості, притаманні проявам когнітивних стилів особистості, актуально, оскільки нинішнє розуміння психологію ролі, яку відіграє стильовий підхід в контексті особистісних індивідуальних проявів, недостатньо повне. У зв'язку з тим, що вітчизняна освітня система модернізується, необхідно переорієнтувати сучасне навчання: просту передачу відомостей, які отримує суб'єкт пізнання, має замінити допомога, завдяки якій суб'єкт здобуватиме активні й точні засоби та способи, аби їх переробити. Відповідно, останніми десятиліттями вітчизняною когнітивною психологічною наукою здійснюється активна розробка стильового підходу, пов'язаного із процесом, у ході якого вивчаються когнітивні стилі, що характеризується серйозним впливом як на зміст продуктивних можливостей, котрими володіє індивідуальний інтелект, так і на особливості, притаманні особистісній організації людини, та риси, якими вирізняється її соціальна поведінка.

Тож когнітивним стилям мислення належить особливе значення в тому, щоб діяльність особистості виявилася успішною, а завдяки аналізу когнітивних стилів та психологічним особливостям їхнього прояву можна встановити своєрідність, якою характеризується устрій та діяльність індивідуального розуму. В цілому процес, під час якого вивчаються психологічні особливості й когнітивні стилі, вважається таким, що допомагає розуміти людську поведінку та забезпечує цінною інформацією щодо індивідуальних відмінностей в пізнанні та особистості.

Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема А. Палій, І. Пасічник, Н. Пилявець, М. Попова, О. Портяна, Є. Потапчук, О. Пушкар та інші. Якщо проаналізувати різні підходи у вивченні стильових особистісних характеристик, можна зауважити на їхніх інтеграційних процесах. Обговорюючи стильові характеристики особистості, психологи висловлюють спільну думку, що в стильовому підході до дослідження особистості вагомий аспект становлять поведінкові прояви широкого діапазону. В той же час суть іншого аспекту полягає в тому, що його обумовлюють особистісні характеристики. Володіючи розумінням індивідуальних особливостей людини, наука може пояснити використання кожним індивідом різних поведінкових способів, щоб розв'язати будь-яке завдання. Проаналізовані дослідження надають переконливі свідчення, що особливостям сприйняття притаманні прояви широкого спектра, була встановлена наявність майже п'ятнадцять когнітивних стилів. Попри те, що, вивчаючи когнітивні стилі, психологія користується різними підходами, їхню природу ще повністю не вивчено, їхнє пояснення базується на фізіологічних особли-

востях особистості, на рівні її інтелектуального розвитку, властивостях, притаманних нервовій системі особистостей, які мають різні типи уваги.

Із розгортанням стильових досліджень поступово нагромаджувалися факти, що свідчать про те, що когнітивні стилі належать до базових характеристик індивідуальності, про що свідчив їх тісний зв'язок як з біологічними (стать, властивості нервової системи), так і з соціальними чинниками (сімейне середовище, навчання). Дослідження когнітивних стилів переконливо довели, що індивідуальні способи переробки інформації не лише визначають процесуальні характеристики пізнавальних психічних процесів, але тісно пов'язані з багатьма особистісними рисами. Результати досліджень лягли в основу створення когнітивних теорій особистості. У цих теоріях, на противагу персонологічним напрямкам, стверджувалось, що детермінанти особистісних рис і своєрідність індивідуальної поведінки слід шукати в особливостях сприймання, структурування, кодування і розуміння людиною дійсності [1, с. 59].

Розглядаючи емпіричні дослідження когнітивного стилю в зарубіжній психології, варто зазначити, що їх умовно можна розділити на три напрями: перший напрям пов'язаний із вивченням самої природи цього явища і присвячений дослідженню генезу когнітивного стилю, методам його діагностики, зіставленню між собою окремих його параметрів; другий напрям бачить свою мету у визначенні місця когнітивного стилю в структурі індивідуальності та зайнятий вивченням його зв'язків з іншими характеристиками (властивостями особистості, інтелектом і так далі); третій напрям націлений на дослідження впливу когнітивного стилю на різні сторони поведінки особистості. Останній напрям є найбільш цінним з практичної точки зору, оскільки його результати дозволяють будувати прогноз відносно поведінки осіб з певним когнітивним стилем у різних видах діяльності і в міжособистісній взаємодії [6, с. 552].

Поняття когнітивного стилю як індивідуального способу переробки інформації, який характеризує специфіку ментальної організації конкретної людини й відмінні риси її інтелектуальної поведінки, народилося на стику психології особистості та психології пізнання. Ця обставина зумовила його суперечливий характер. За рахунок слова «стиль» воно набувало якісно-метафоричного відтінку, створюючи ілюзію появи універсального пояснювального принципу, тоді як слово «когнітивний» повертає його на рівень емпіричних фактів, що змушують шукати пояснення особистості через індивідуальні когнітивні виміри. У контексті розгляду проблеми формування когнітив-

ного стилю в міру розвитку особистості варто зазначити, що особливе значення має зрілість механізмів інтелектуального функціонування, що визначає виразність того або іншого полюсу когнітивного стилю. Когнітивні стилі, будучи одним із рівнів регуляції інтелектуальної діяльності, відповідальні за керування процесом переробки інформації, водночас можуть розглядатися як особливі інтелектуальні здібності, що формуються та розвиваються в процесі становлення особистості. Когнітивні стилі можуть змінюватися під впливом інтелектуального навантаження, інструкції, навчання, освоєння професійних навичок тощо [9].

Проаналізувавши наукову психологічну літературу, можна зробити висновок, що у вигляді когнітивного стилю виступає інтегральна система особистості в розвитку, система, яка передбачає інструментальний порядок (користування способами й засобами щоб здобути будь-яку мету). В цьому зашифрована специфіка шляхів, завдяки яким одержується, переробляється та відтворюється інформація, способів, за допомогою яких здійснюється контроль, та особливості, якими володіє інтелектуальна діяльність, інтелектуальна активність у формах, притаманних вищому порядку в порівнянні з особливостями, якими характеризуються пізнавальні процеси, що зазвичай описуються.

Когнітивні стилі як психологічно детермінована властивість формуються і розвиваються в умовах професійної спеціалізації. Тому зрілість фахівця супроводжується зрілістю його когнітивно-стильової організації: 1) когнітивні стилі виявляють схильність до конкретного виду та специфіки професійної діяльності; 2) когнітивні стилі визначають сферу професійної діяльності й успішність фахівця; 3) когнітивні стилі можуть змінюватися внаслідок професійного навчання. Детермінація професійної діяльності та когнітивних стилів двостороння. Когнітивний стиль, корелюючи з усіма рівнями індивідуальних властивостей, впливає на професійну діяльність і сам від неї залежить. Не лише когнітивно-стильова специфіка визначає ставлення до роботи та саму професійну компетентність, специфіка професійної діяльності також впливає на особливості когнітивних стилів, а в результаті – й на саму професійну компетентність. Тобто, когнітивний стиль є динамічним утворенням, яке з метою професійного розвитку та належного рівня професійної компетентності можна змінювати шляхом модифікації неефективних когнітивних стилів на ефективні [5, с. 513].

На процес формування когнітивних стилів суттєво позначається тип нервової системи особистості. Наприклад, особистості, яким притаманна інертна нервова система при посиленні навантаження в процесі нав-

чання недостатньо ефективно справляються з завданнями, порівняно з особистостями, яким притаманний рухомий тип нервової системи. Через це, важливо, щоб нервова система могла б компенсуватися ціленаправленим формуванням певних стилістичних ознак діяльності, зокрема, здійснення ціленаправленого планування та систематичного контролю за діяльністю. Можливо досить вагоме завдання освітнього розвитку особистості полягає у формуванні компенсаторних елементів когнітивного стилю, які сприяють заповненню можливих обмежень, які відбиває на інтелектуальну роботу при певних навчальних умовах тип нервової системи [7].

Про зв'язок когнітивних стилів з базовими, індивідуальними характеристиками індивідуальності свідчить їх тісний зв'язок із такими біологічними чинниками, як вік, стать, особливості функціонування нервової системи. Так, когнітивні стилі змінюються з віком, причому різні стилі проявляють різну вікову динаміку. В дошкільному віці діти, як правило, полезалежні, потім відбувається зростання поле незалежності (її пік припадає на підлітковий і юнацький вік) з подальшим поступовим наростанням незалежності до старості. Аналогічно до старечого віку відбувається поступове наростання ригідності пізнавального контролю. З іншого боку, з віком росте рефлексивність. Крім того, літні люди використовують такі ж широкі категорії, як і представники студентського віку [1, с. 58].

У науковій літературі описано різні теорії когнітивних стилів і способи їх класифікації та вимірювання. Проте деякі спільні риси когнітивних стилів включають:

1. Риса особистості, оскільки когнітивні стилі мають безпосередній зв'язок із певними психологічними та фізичними рисами особистості. Наприклад, особистості із імпульсивним когнітивним стилем, як правило, більш авантюри та схильні до ризику, тоді як особистості з рефлексивним когнітивним стилем, як правило, більш інтроспективні та обережні.

2. Способи сприйняття інформації, оскільки когнітивні стилі можуть впливати на те, як особистості сприймають інформацію та опрацьовують її. Для прикладу, особистості з аналітичним когнітивним стилем, як правило, зосереджуються на деталях і фактах, тоді як особистості з цілісним когнітивним стилем, як правило, бачать загальну картину пізнання інформації. Також існують відмінності у формах сприйняття інформації: одні особистості краще налаштовані на візуальну інформацію, тоді як інші більше покладаються на вербальну.

3. Методи оброблення інформації. Так, наприклад, одні особистості вважають за краще мислити логічно та аналітично, а інші більше покладаються на інтуїцію та креатив-

ність; деякі підлітки більш лінійні у своєму мисленні, тоді як інші – асоціативні та креативні.

4. Процеси прийняття рішень, оскільки когнітивні стилі також мають вплив на те, як особистості приймають рішення. Наприклад, особистості із рішучим когнітивним стилем, як правило, швидко приймають рішення на основі обмеженої інформації, тоді як інші, з обережним когнітивним стилем, як правило, не поспішають і ретельно зважують всю доступну інформацію та варіанти розвитку подій.

5. Пам'ять, оскільки когнітивні стилі також мають вплив на те, як особистості запам'ятовують інформацію. Наприклад, деякі особистості краще пам'ятають факти та деталі, тоді як інші краще пам'ятають концепції та ідеї, одні мають кращу зорову пам'ять, а інші – слухову.

6. Способи та методи вирішення проблем, оскільки когнітивні стилі також мають вплив на те, як підлітки підходять до способів визначення проблем і методів вирішення їх. Наприклад, особистості з інтуїтивним когнітивним стилем, як правило, покладаються на свої інстинкти та передчуття, тоді як особистості з раціональним когнітивним стилем, як правило, використовують логічний аналіз і дедукцію; деякі особистості більш систематичні та поетапні у своєму підході до вирішення проблем, тоді як інші більш спонтанні та імпровізаційні.

7. Способи пізнання, оскільки когнітивні стилі мають вплив на те, які навчальні стратегії обирають особистості. Наприклад, деякі особистості вважають за краще навчатися читаючи та конспектуючи, тоді як інші – навчатися на практиці та досвіді, здобуваючи практичні навички; особистості із візуальним когнітивним стилем, як правило, найкраще навчаються за допомогою зображень і схем, тоді як ті, хто має слуховий когнітивний стиль, надають перевагу усному поясненню. Деякі особистості віддають перевагу навчанню в структурованому освітньому середовищі, тоді як інші – відкритому та гнучкому підходу через побудову власної траєкторії навчання [3, с. 5-7].

У деяких дослідженнях (Г. Уіткін і Д. Гуденау) вивчалася явище мобільності (пластичності), когнітивні стилі можуть змінюватися під впливом інтелектуального навантаження, інструкції, навчання, освоєння професійних навичок тощо. Мобільність стильової поведінки дає змогу людині використовувати різні когнітивно-стильові стратегії залежно від цілей її діяльності й вимог ситуації, що є показником адаптивності й зрілості механізмів інтелектуальної регуляції. Факт мобільності індивідуальної конструктивної системи знаходить підтвердження й у сучасних дослідженнях [2, с. 591].

У більш пізніх роботах, присвячених проблемі когнітивних стилів, помітно підсилюється прояв особистісно-орієнтованого підходу.

Зокрема, вважається, що когнітивні стилі можуть бути кращими передумовами індивідуального успіху в особливих ситуаціях, ніж загальний інтелект чи ситуативні фактори. Наприклад, в організаційній психології когнітивні стилі вивчаються в контексті підбору персоналу, внутрішньої комунікації, профорієнтації, консультування, управління конфліктами. У галузі освіти існують дані, що когнітивні стилі мають більшу вагу для академічних досягнень, ніж загальні здібності. Прикладні дослідження показали, що когнітивні стилі є інтерактивними конструктами, які розвиваються відповідно до соціальних, освітніх, професійних та інших навколишніх вимог. Таким чином, різні автори незалежно один від одного описали близько двох десятків стійких індивідуальних прийомів оперування інформацією – когнітивних стилів. Частина дослідників трактує це поняття як одномірну характеристику, як певну стильову особливість пізнання, наприклад, «когнітивна простота – когнітивна складність» або «полезалежність – полenezалежність». При цьому кожний із вимірюваних параметрів трактується як стиль, а сукупність різних параметрів – як сукупність стилів у однієї й тієї ж самої людини. Вони дуже різноманітні за способами діагностики, теоретичною інтерпретацією та широтою впливу на поведінку людини [4, с. 120].

Когнітивні стилі мають застосування у таких характеристиках особистості:

- діагностування динамічних сторін мислення, тобто швидкість реагування на певні мотиви;
- відображення специфічної переважаючої у особистості форми відтворення інформації, здобутої із навколишнього середовища, відповідно до якої підліток реалізує пізнавальну та розумову діяльність;
- відображення індивідуально-своєрідного розвитку різних якостей мислення, особливостей застосування понять людиною в ході пізнавальної діяльності;
- характеристика особливостей розвитку системного причинно-наслідкового мислення;
- сформованість готовності до переходу на наступний рівень розвитку мислення [8, с. 68].

В цілому проявам когнітивних стилів притаманні ознаки складних і багатогранних явищ, де консолідовані різноманітні психологічні й фізичні особливості, якими володіє особистість і котрі впливають на процес, під час якого в підлітків формуються способи й методи, за допомогою яких сприймається та обробляється інформація, процеси, під час яких ухвалюються рішення, вирішуються проблеми, пізнається світ. Будь-якою діяльністю з її вимогами до способів, за допомогою яких має опрацьовуватися інформація, має враховуватися не тільки потреба володіти професійною компетентністю, а й наявність психоло-

гічних характеристик, на яких вона базується, насамперед когнітивних стилів, котрі є визначальними для способу, яким ведеться діяльність. Тільки такі умови можуть сприяти максимальному результату в професійній діяльності. Особливо в контексті сучасних реалій, де, із врахуванням потреб суспільства, що базуються на складній структурі, котра диференціює та поєднує різні професійні спеціальності, відбувається стрімке зростання потреби у спеціалістах, які мають різноманітні компетенції. Вивчати когнітивні стилі – означає здійснювати важливу для системи психологічного знання роботу, оскільки сферою проявів когнітивно-стильових параметрів є всі царини людської діяльності. Є очевидним, що досліджувати когнітивні стилі актуально, адже завдяки інформації про них вивчається діяльність людини в процесуальних та результативних аспектах і здійснюється прогнозування й моделювання самої успішності праці. Важко переоцінити роль когнітивних стилів, якщо йдеться про професійну діяльність та професійний відбір. Інформацію про них використовують для встановлення оптимальних параметрів та щоб з'ясувати, яка професія викликає інтерес, надто коли йдеться про комунікаційну галузь. Тільки беручи до уваги психологічні особливості сприймання та інструменти, за допомогою яких опрацьовується інформація, можна правильно підібрати спеціалістів та виявити важливі когнітивно-стильові показники.

Таким чином, відповідно до вищевикладеного матеріалу, варто зауважити, що у вигляді когнітивних стилів виступає сукупність індивідуальних способів, посередництвом яких переробляється інформація; ними характеризується особливий склад розуму, котрим володіє конкретна особистість, та наявність відмінних рис її поведінки інтелектуального плану. Досліджують проблематику психологічних особливостей, якими характеризуються прояви когнітивних стилів особистості, базуючись розумінні терміну «стиль» у психологічній науці, адже саме він зосереджується на природі пізнання та індивідуальних відмінностях під час того, як реалізується пізнавальна

діяльність. Психологія користується поняттям «когнітивний стиль» з метою виділення індивідуальних відмінностей, коли переробляється інформація, а також позначення типів особистостей згідно з особливостями організації, якими володіє їхня когнітивна сфера. Ми вважаємо, що теоретично і практично обґрунтований, перспективний напрям, якому можна присвятити дослідження, полягає в тому, щоб визначити сфери та ступінь впливу, спричиненого когнітивним стилем, на ефективну діяльність особистості в різноманітних життєвих царинах, на те, наскільки якісно людина долає складні життєві виклики, як формує спосіб життя, в тому числі поведінку, спрямовану на самозбереження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Палій А. Когнітивні стилі як детермінанти формування особистісних рис. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2011. № 16 (2). С. 58–65.
2. Палій А.А. Когнітивно-стильові детермінанти індивідуальності. *Проблеми сучасної психології*. 2011 № 11. С. 584–595.
3. Пасічник І.Д. Роль когнітивно-стильових особливостей особистості в процесі навчальної діяльності. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології»*. 2010. Вип. 14. С. 3–10.
4. Пилявець Н.І., Потапчук Є.М. Сучасні підходи до визначення поняття «когнітивний стиль особистості». *Габітус*. 2021. Випуск 26. С. 117–121.
5. Попова М. Значущість когнітивних стилів для різних сфер професійної діяльності. *Проблеми сучасної психології*. 2019. Випуск 46. С. 308–326.
6. Портяна О.В. Теоретико-методологічні засади дослідження когнітивних стилів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Випуск 29. С. 549–560.
7. Пушкар О.А. Прояв когнітивних стилів у підлітковому віці. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/248/6759/15193-1>.
8. Пушкар О.А. Психологічні особливості прояву когнітивних стилів у підлітковому віці. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 8 (22). С. 59–70.
9. Witkin H.A., Goodenough D.R. *Cognitiv Styles: Essence and Origins. Field dependece and field independence*. N.Y., 1982. 125 p.